

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

6

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė

Artūras Dubonis

6

Lietuvos istorijos institutas
Vilnius, 2018

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Darius Baronas
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Zenonas Butkus
(*Vilniaus universitetas*)

Artūras Dubonis (pirmininkas)
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mathias Niendorf
(*Greifswaldo universitetas*)

Rimvydas Petrauskas
(*Vilniaus universitetas*)

Irena Valikonytė
(*Vilniaus universitetas*)

Visi leidinio straipsniai recenzuoti dviejų mokslininkų

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

TURINYS

Artūras Dubonis

Pratarmė	9
----------------	---

Straipsniai

Laimontas Karalius

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarijos knygų rūšys (1522–1540): kaita ir tęstinumas	11
Types of the Grand Duchy of Lithuania Chancellery Books (1522–1540): Changes and Continuity. <i>Summary</i>	61

Darius Baronas

Pirmieji Vilniaus pranciškonų geradariai: 1522 m. Žygimanto Senojo privilegijos tyrimas	65
The First Patrons of Vilnius Friars Minor Conventual: A Study of King Sigismund the Old's Charter of 1522. <i>Summary</i>	100

Mindaugas Klovas

Privačios fundacijos ir donacijos stačiatikių cerkvėms bei vienuolynams Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje	101
Private Foundations and Donations to Orthodox Churches and Monasteries in the Grand Duchy of Lithuania in the Late 14th–early 16th Century. <i>Summary</i>	141

Karolis Čižauskas

Didiko valdžia, humanistai ir raudonas vaškas: Mikalojaus Radvilos suteiktis žemioniui Jonui Slavskiui	143
A Nobleman's Rule, Humanists and Red Wax: Mikalojus Radvila's Grant to Landowner Jan Sławski. <i>Summary</i>	170

Darius Antanavičius

Nežinomos XVI a. vidurio Kauno miestiečių apeliacijos valdovo teismui, įrašytos Lietuvos Metrikos Palenkės vaivadijos knygoje	173
The Unknown Appeals of the mid-16th Century Kaunas Citizens to the Assessors' Court and the Court <i>in Relationibus</i> in the So-called Voivodeship of Podlachia Books of the Lithuanian Metrica. <i>Summary</i>	225

Darius Vilimas

Iš Kauno pavieto žemės teismo kasdienybės. Pavieto vazniai XVI a. pabaigoje	227
Everyday Matters in Kaunas Powiat Land Court. Powiat Voznys in the Late 16th Century <i>Summary</i>	248

Inga Ilarienė

Viešųjų notarų veikla Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyskupijose XVI a.	251
Activities of Notaries Public in the Dioceses of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th Century. <i>Summary</i>	307

Tomas Čelkis

Kirviu ir kaltu: nekilmingųjų ženklai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XV–XVI a. šaltiniuose	309
With an Axe and a Chisel: Signs of the Base-Born People in the Grand Duchy of Lithuania Sources of the 15th–16th Century. <i>Summary</i>	332

Adam Stankevič

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo tribunolo raštvedyba: bylų registrų knygos	333
Record Keeping of the Supreme Tribunal of the Grand Duchy of Lithuania: Case Registration Books. <i>Summary</i>	358

Publikacija*Jonas Drungilas, Mindaugas Šinkūnas*

1680 m. lietuviška priesaika dėl Svobiškio dvaro žemių	359
--	-----

Recenzijos

<i>Žiemgalos aktai = Acta Semigalliae</i> , parengė, vertė ir komentavo T. Baranauskas, Joniškis: Žiemų pradas „Simkala“, 2014. – 36 p.	
<i>Sėlos aktai = Acta Seloniae</i> , parengė, vertė ir komentavo T. Baranauskas, Pasvalys–Joniškis: Pasvalio krašto muziejus, Žiemų pradas „Simkala“, 2015. – 64 p. (<i>Darius Baronas</i>)	369
A. И. Груша, <i>Документальная письменность Великого Княжества Литовского (конец XIV – первая треть XVI в.)</i> , Минск: Беларуская навука, 2015. – 465 с. (<i>Mindaugas Klovas</i>)	374
<i>Полоцкие грамоты XIII – начала XVI века</i> , подготовили А. Л. Хорошкевич (отв. ред.), С. В. Полехов (зам. отв. ред.), В. А. Воронин, А. И. Груша, А. А. Жлутко, Е. Р. Сквайрс, А. Г. Тюльпин, Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2015. Т. 1 – 851, [12] с.; Т. 2 – 520, [2] с.; илл.; 6 генеал. табл.; 2 кар. (<i>Vita Diemantaitė</i>)	381
Santrumpos	385
Apie autorius	387
Autoriams	389
Guide for Authors	393

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS VYRIAUSIOJO TRIBUNOLO RAŠTVEDYBA: BYLŲ REGISTRŲ KNYGOS

Adam Stankevič

Lietuvos istorijos institutas

Ketvirtajame „Istorijos šaltinių tyrimų“ tome Irena Valikonytė gvildeno poreformiuose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismuose atsiradusių bylų registrų, kurių paskirtis buvo įregistruoti teismo nagrinėsimas bylas, problemą¹. Šių knygų (ar žurnalų) atsiradimas žymėjo kokybinius pokyčius LDK teismų raštvedyboje. Antrajame, o vėliau ir Trečiajame Lietuvos Statute įtvirtintas bylų nagrinėjimo eilės nustatymo, naudojantis vadinamosiomis bylų registrų knygomis, principas pasirodė ilgaamžis, teismuose taikytas dar ir po Abiejų Tautų Respublikos žlugimo². Per tą laikotarpį nusistovėjo bylų registrų knygų samprata, struktūra, vaidmuo teismo procese ir funkcijos. Šios knygos istoriografijoje tebėra neaptartos, o mokslininkams išskyla sunkumų jas identifikuojant ir interpretuojant. Mokslinėje literatūroje beveik nėra šioms knygoms skirtų tyrimų³. Tad manytume esant aktualu aptarti bylų registrų

¹I. Valikonytė, „Priešteisminių dokumentų funkcijos ir likimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. viduryje: šaukimų registravimo žurnalai“, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 4, sud. Artūras Dubonis, Vilnius, 2012, p. 93–108.

²Plg. A. Korowicki, *Proces cywilny litewski*, Wilno, 1826, p. 51–55. Taip pat žr. S. Godek, *III Statut Litewski w dobie porozbiorowej*, Warszawa, 2012.

³Lenkijos Tribunole naudotų registrų knygų raidą aptarė Waldemar Bednaruk, *Trybunał Koronny. Szlachecki sąd najwyższy w latach 1578–1794*, Lublin, 2008, p. 142–156. Tuo tarpu Marcin Głuszak aptarė 23 rezoliucijas, kuriose Nuolatinė Taryba palietė įvairius bylų registrų funkcionavimo aspektus (daugumą užklausų pateikė Lenkijos bajorai), žr. M. Głuszak, „Funkcjonowanie registrów sądowych w świetle memoriałów i rezolucji Rady Nieustającej w II połowie XVIII wieku“, *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*, t. 16, Kraków etc., 2013, p. 101–118. Gana plačiai kaptūriniuose teismuose naudotų bylų registrų problemą analizavo Andrzej Abramski, „Postępowanie przed sądami kapturowymi koronnymi w XVII i XVIII wieku“, *Studia Iuridica Silesiana*, 1986, nr. 11, p. 42–47.

knygų struktūrą, raidą ir esmines jų naudojimo LDK bajoriškųjų teismų praktikoje XVII–XVIII a. problemas. Klausimą pasirinkome aptarti remdamiesi LDK Vyriausiojo Tribunolo pavyzdžiu. Tokia prieiga yra pagrįsta, nes šis teismas ir jo veiklos organizavimas buvo pavyzdys ne tik žemesniesiems, bet ir kitiems aukščiausios instancijos LDK teismams⁴. Be to, pirmos instancijos teismuose naudojamų bylų registrų knygų klausimo įstatymai atskirai neapibrėžė iki pat XVIII a. vidurio. O LDK Vyriausiojo Tribunolo raštvedybą galime tirti ne tik remdamiesi įstatymais, bet ir šio teismo paskelbtais dokumentais, kurie būdavo įvardijami „Bylų nagrinėjimo taisyklėmis“ (toliau – „Taisyklės“). Seniausią žinomą tokį dokumentą Tribunolas, vadovaujamas LDK lauko etmono Jonušo Radvilos, patvirtino 1648 m.⁵ Vėliau, 1698–1726 m. laikotarpiu, tokių dokumentų buvo priimta net dešimt. Visi jie buvo išspaudinti⁶. Be to, šito teismo XVIII a. antros pusės raštvedybos praktika iš dalies jau buvo tirta⁷. Tad šio straipsnio tikslas – naudojantis minėtais šaltiniais, išnagrinėti tam tikrus bylų registrų knygų naudojimo LDK Vyriausiojo Tribunolo raštvedyboje aspektus. Siekiama atskleisti teisinius ir praktinius šių knygų rengimo aspektus, jų atliekamas funkcijas ir raidą XVI–XVIII a.

⁴ A. Filipczak Kocur, „Litewski Trybunał Skarbowy (1591–1717)“, *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*, t. 7, 2002, p. 205, 208.

⁵ „Porządek postanowiony Sądów Głównych Trybunalskich w roku 1648, według którego oficjales judiciorum, jako i wszyscy przyjeżdżający zachować się mają“, žr. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, ap. 2, b. 63, p. 70–71.

⁶ Šiame straipsnyje cituojami šie: „Porządek sądenia spraw w Trybunale Wielkiego Xięstwa Litewskiego, z konstytucyi seymowych, z Koeakwacyi Praw Wielkiego Xięstwa Litewskiego z Koroną Polską, y z Statutu Wielkiego Xięstwa Litewskiego, zebrazy i opisany roku 1698, miesiąca aprila, 16 dnia [vėliau šis egzempliorius visada spausdintas kartu su Trečiojo Lietuvos Statuto tekstu]; Porządek sądenia spraw Trybunału W. X. L., do dawniejszey ordinaciy roku 1698 postanowioney y przez konstitucia approbowaney z pośledniejszych praw y uchwał Rzpltey zebrazy, y przydany, anno 1710, msca juliy, piątego dnia, za doyciem instrumentu Rady Warszawskiy; Porządek sądenia spraw w Trybunale W. X. L. z konstytucyi seymowych y innych praw W. X. L. zebrazy y przyczyniony, roku 1713, msca maia, 6 dnia; Porządek sądenia spraw w Trybunale Głownym Wielkiego Xięstwa Litewskiego, napisany roku 1718, miesiąca maia, dnia dziewiątego; Porządek sądenia spraw w Trybunale Głownym W. X. L. napisany w Wilnie roku 1719, dnia miesiąca kwietnia, dwudziestego siodmego; Porządek sądenia spraw w Trybunale Głownym Wielkiego Xięstwa Litewskiego, napisany roku tysiąc siedmsetnego dwudziestego trzeciego, miesiąca aprila, dnia szesnastego; Porządek sądenia spraw w Trybunale Głownym Wielkiego Xięstwa Litewskiego, napisany roku 1724, miesiąca maja, 20 dnia [gegužės 22 d. buvo paskelbtas priedas prie „Taisyklių“ – Addytament]; Porządek sądenia spraw Trybunału Głownego W. X. L. napisany Roku 1726, miesiąca maja, dnia 15.“ Toliau šie spaudiniai cituojami nurodant pirmąjį pavadinimo žodį (t. y. *Porządek*), paskelbimo metus ir straipsnį.

⁷ A. Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII a. II pusėje: bajoriškiosios teisės raiška*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2013, p. 182–197.

Tačiau pirmiausia trumpai aptarkime straipsnyje vartojamus terminus. I. Valikonytė, remdamasi tuo, kad įsirašymo į registrą pagrindas buvo priešininkui išduotas šaukimas, pasiūlė tokius bylų registrus vadinti šaukimų registravimo žurnalais arba dienynais⁸. Iš esmės sutinkant su tokiu siūlymu, būtina atkreipti dėmesį į kelis aspektus. Pirma, XVIII a. jau buvo įprasta už registrų knygų rengimą atsakingam asmeniui (raštininkui arba regentui) įteikti ne šaukimo kopiją, bet nedidelio formato lapelį, kuriame buvo surašyti bylininkų vardai ir pavardės. Tai liudija ne tik tiesioginiai paminėjimai apie paduotus „lapelius“⁹, bet ir pasitaikantys atsakovų byloje priekaištai, kad įrašas registrų knygoje padarytas anksčiau, negu tai numatyta pagal įstatymus, arba jame išvardinti ne visi į teismą pašaukti asmenys¹⁰. Be to, tokių įrašų pagrindas ne visada būdavo šaukimas. Visais atvejais, kada bylos nagrinėjimas būdavo nukeliamas (išskyrus bylos atidėjimą valandai), tolesnė jos nagrinėjimo sąlyga būdavo naujas šaukimas byloje ir atitinkamai naujas įrašas registrų knygoje. Tačiau kai kada teismas nurodydavo, jog tolesnio bylos nagrinėjimo pagrindas esąs išduodamas sprendimas¹¹. Nors į registrų knygas patekę įrašai tebuvo paprastas į teismą šaukiamų asmenų išvardijimas, tačiau ano meto kalba jie vadinti bylomis, *registr spraw*, *regestrum causarum*, ar netgi dažniau – ieškiniais, *aktorat* (nuo lot. *actoratus* – ieškinys), nors tokie teisiniu požiūriu ir nebuvo. XVII a. viduryje–XVIII a. tokie įrašai jau daryti įrištose knygoje, o kadangi dalis prie tokių įrašų užrašytų nutarčių nepatekdavo į sprendimų knygas, tai, kitaip nei ankstesniu laikotarpiu, jos nebebuvo naikinamos¹². Manytina,

⁸ I. Valikonytė, *op. cit.*, p. 103–104.

⁹ Pvz., 1767 m. birželio 5 d. LDK Vyriausiamajame Tribunole spręstoje byloje minėta raštininkui paduota „karteczka do wpisu“, Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. SA, b. 139, l. 477–480v.

¹⁰ Vieną tokią situaciją iliustruoja ir atsitikimas iš LDK Vyriausiojo Tribunolo teismo praktikos. 1766 m. Starodubo medžiokliui Ignotui Makoveckiui (Makowiecki) pavyko pasiekti, kad svarstant bylą dėl mirusio Paežerės (pojezierski) seniūno Tado Makoveckio palikimo kartu nebūtų svarstomas Slanimo vėliavininko Jono Kazimiero Makoveckio ieškinys remiantis tuo pagrindu, jog registrų knygoje buvo įrašyta tik dalis į teismą šioje byloje pašauktų asmenų. Teismas pritarė, jog yra pažeista teisė, kuri reikalauja, „kad ieškiniai būtų nurašomi nuo šaukimų“, *ażeby aktoraty z pozwów były wpisywane*, todėl tokį įrašą, kaip neatitinkantį reikalavimų, nurodė išbraukti, žr. LVIA, f. SA, b. 138, l. 371–375v (1766 m. kovo 8 d. LDK Vyriausiojo Tribunolo sprendimas).

¹¹ Beje, dažniausiai tokiais atvejais nebuvo detalizuojama, kada turi vykti tolesnis bylos nagrinėjimas. Greičiausiai reikėjo suprasti, jog omenyje turėta kita teismo sesija. Tačiau neretai bylininkas, gavęs nutarties išrašą, naują įrašą bylų registro knygoje padarydavo iš karto ir tokiu būdu byla galėjo būti nagrinėjama dar toje pat teismo sesijoje. Todėl XVIII a. pirmajame ketvirtyje siekdamas pažaboti tokį „teisei prieštaraujantį įprotį“, LDK Vyriausiasis Tribunalas „norintiems greičiau sulaukti teisingumo“ nurodė priešingą proceso šalį iš naujo pašaukti į teismą ir tik pasibaigus šaukimo terminui vėl įsirašyti registrų knygoje, žr. *Porząddek*, 1718, str. 11; *Porząddek*, 1719, str. 8; *Porząddek*, 1723, str. 9; *Porząddek*, 1724, str. 11.

¹² I. Valikonytė, *op. cit.*, p. 100.

kad geriau laikotarpio specifiką padės atskleisti būtent istoriniai, amžininkų vartoti terminai, todėl šiame straipsnyje pasirinkome vartoti darbinį bylų registrų (t. y. bylų sąrašų) knygų terminą.

Teisiniai ir praktiniai bylų registrų knygų rengimo aspektai

Įvairiuose ALS ir TLS straipsniuose kalbėta apie bylininkų „įsirašymą į registrą“¹³, tačiau nebuvo detalizuota nei pačių knygų, nei į jas patenkančių įrašų struktūra. Lietuvoje, kitaip nei Lenkijoje, nuo pat pradžių susiklostė tradicija bylų registrų knygas rengti dviem visiškai vienodais egzemplioriais¹⁴. Vienu jų naudojosi pirmininkaujantis teismo posėdžiams teisėjas, o kitu – raštininkas¹⁵. Seniausios šiuo metu žinomos bylų registrų knygos susijusios būtent su LDK Vyriausiojo Tribunolo veikla ir siekia XVII a. antrąją pusę. Jos atskleidžia, jog dešinėje kiekvieno puslapio pusėje (puslapio vidurys neretai būdavo nustatomas lapą sulenkus per pusę) būdavo įrašas, kuriame pateikiami trumpi duomenys apie bylos ieškovą ir atsakovą: vardai, pavardės bei šių asmenų einamos pareigos arba jų titulai. Šie duomenys, laikantis TLS reikalavimo, turėjo būti nurašomi nuo šaliai įteikto šaukimo teksto. Kaip rodo seniausios LDK Vyriausiojo Tribunolo bylų registrų knygos, tokių įrašų puslapyje skaičius neretai viršydavo dešimt, tačiau nuo XVII a. pabaigos jų sumažėjo iki dviejų trijų. 1726 m. Seime priimtas įstatymas jau reikalavo, kad viename puslapyje būtų ne daugiau kaip du įrašai, o jeigu pasitaikytų „didesnės apimties“ įrašas, tuomet – tik vienas¹⁶. Be to, puslapiai turėjo būti numeruojami. O 1793 m. Gardine vykęs Seimas

¹³ Cit. pagal: I. Valikonytė, *op. cit.*, p. 98–99.

¹⁴ Tokia praktika egzistavo ir XVIII a. antroje pusėje. Štai 1778 m. Edukacinės Komisijos nuostatai numatė atskirus bylų registrus Lenkijos ir Lietuvos piliečių byloms, o pastarosios bylų registras *podług zwyczajów i praw tejże prowincyi we dwóch egzemplarzach trzymany być powinien*, žr. T. Umiastowski, *Sądowy proces czyli sposób prawowania się w Trybunale y wszystkich subselliach W. Xięstwa Litew.*, Grodno, 1782, p. 104.

¹⁵ Tiesa, kai kuriuose teismuose sutinkame ir didesnę naudotų egzempliorių skaičių. Štai Vilniaus žemės teisme XVIII a. 4–6 dešimtmečiais registrai rengti net trimis egzemplioriais, po vieną teko teisėjui, pateisėjui ir raštininkui. 1769 m. Tribunole spręstoje byloje paaiškėjo, jog Upytės pilies teisme naudotos net penkios bylų registrų knygos. Tiesa, šiuo atveju neaišku, ar turėta omenyje penki identiški egzemplioriai, ar įstatymuose nenumatyti registrai, nes sprendime Tribunalas nurodė naudoti tiek įstatymuose numatytus bylų registrus, tiek rengti juos dviem egzemplioriais, patikslindamas, jog vienu naudosis paseniūnis, o kitu – raštininkas, žr. LVIA, f. SA, b. 144, l. 674–713v (1769 m. rugpjūčio 30 d. sprendimas).

¹⁶ *Volumina Legum*, Petersburg, 1860, t. 6, p. 239: „Regestra causarum w Trybunale: folia wszystkich regestrów notując na każdej karcie, nie więcej tylko po dwie sprawy, albo jezeli obszerniejsze wpisy najdą się, tedy i po jednej sub numero wpisywać będzie.“

nutarė, jog viename puslapyje bus tik vienas numeruojamas įrašas, užregistruojamas pateikus šaukimą arba bylos nagrinėjimą atidedančią nutartį, *dekret odkładowy*¹⁷. Tačiau tokiu veiksmu eilinį kartą tebuvo įtvirtinta jau susiklosčiusi praktika: vieno įrašo puslapyje praktikos LDK Vyriausiasis Tribunolas ir žemesnieji bajorų teismai nuosekliai laikėsi jau mažiausiai nuo 1765 m.¹⁸ Beje, pirmą kartą įrašų struktūra įstatymiškai taip pat buvo apibrėžta tik 1793 m. Tuomet nurodyta įvardinti ieškovus ir atsakovus vardu, pavarde ir einamomis pareigomis, papildomai nurodant šaukimą įteikusio vaznio vardą, šaukimo įteikimo ir patvirtinimo teisme datas bei trumpą bylos apibūdinimą¹⁹. Reikalavimas įvardinti bylos pobūdį jau anksčiau galiojo kai kuriems Lenkijos ir Lietuvos teismams, tačiau LDK Vyriausiajame Tribunole ir pirmos instancijos bajorų teismuose iki pat minėto įstatymo priėmimo įrašų bylų registru knygose struktūra išliko beveik tokia pati kaip XVII a. viduryje – būdavo išvardijami vien bylos dalyviai (tiesa, paprastai prireikus pažymint šaukiamo asmens statusą – skolininkas, skolininko turto laikytojas, dominialinės valdžios atstovas, kaltinamasis baudžiamajame procese, įgaliotinis ir pan.).

1764 m. Seimo priimtame įstatyme minėta, jog pasitaikydavo atveju, kai raštininkai ir regentai iš registru knygų išimdavo puslapius su juose įrašytais ieškiniiais, jų vietoje įdėdavo naujus, keitė lapų eiliškumą knygoje, o pastarąją iš naujo įrišdavo²⁰. Todėl buvo primintas reikalavimas numeruoti registru knygų lapus, o sesijos viduryje ir pabaigoje įsakyta skelbti per tą laikotarpį įrašytų ieškinių sąrašus „vokandas“²¹. Bylininkai, remdamiesi tokiais sąrašais, kuriuose chronologine tvarka (pagal įsirašymo į registrą eiliškumą) būdavo išdėstomi ieškiniai (paprastai nurodant vien ieškovo ir atsakovo pavardes), galėjo apskaičiuoti savo bylos nagrinėjimo laiką, taip pat kontroliuoti, kad bylos nebūtų nagrinėjamos be eilės²². Ši priemonė turėjo

¹⁷ VL, t. 10, p. 276: „Sprawy i rejestra trybunalskie“.

¹⁸ Plg. LVIA, f. SA, bylos 1136, 1212, 1454, 1819; ten pat, f. 8, ap. 3, b. 6. Beje, vieno įrašo bylų registro knygos puslapyje reikalavimas Lenkijos Tribunalui buvo suformuluotas jau 1768 m., žr. VL, t. 7, p. 324: „Złączenie Trybunału Koronnego“.

¹⁹ Įstatyme buvo išvardinti šie bylos apibūdinimo pavyzdžiai: „była dėl valdų priteisimo, paskolos gražinimo, apeliacijos, kraičio“, žr. VL, t. 10, p. 276.

²⁰ VL, t. 7, p. 176: „Rejestra sądowe trybunalskie“. 1793 m. įstatymas numatė, jog ieškiniai bus įrašinėjami į jau įrištą knygą. Jos lapai turėjo būti perverti šilkinė virvute, kurios galas turėjo būti užantspauduotas, žr. VL, t. 10, p. 275.

²¹ Ieškinių sąrašai turėjo būti įrašomi į aktų knygas, o šalims reikalaujant – išduodami jų išrašai, žr. VL, t. 7, p. 177. Šių reikalavimų nesilaikęs raštininkas turėjo būti šalinamas iš pareigų, o įrodžius kaltinimą dėl neleistino ieškinių eilės keitimo iš jo turėjo būti priteisiami bylininkų dėl to patirti nuostoliai.

²² Ši naujovė pasiteisino, kadangi vėliau jos atsakyti neplanuota, žr. VL, t. 10, p. 276. Ten pat nurodymas ieškinių sąrašus rengti senu papročiu.

pakeisti ir iki tol taikytą vadinamąją trijų šaukimų praktiką, kada pirmos trys teismo posėdžių dienos buvo skirtos ieškinių skaitymui ir kvietimui bylinėtis (vadinamos pirmu, antru ir trečiu šaukimu)²³. Reikia pažymėti, jog įvairiuose Lietuvos teismuose jau ir anksčiau taikyta sena praktika, kai teismo nagrinėsimų bylų sąrašas būdavo prikalamas ant teismo posėdžių salės durų²⁴ arba iškabinamas ant sienos²⁵.

Įstatymai detaliau neapibrėžė ir įsirašymo į registrų knygas procedūros. Tiesa, buvo nurodyti įsirašymo terminai: TLS²⁶ reikalavo šaukimą užregistruoti toje sesijoje, į kurią asmuo yra pašauktas, o Tribunolo nuostatai (12 str.) nustatė, jog ieškiniai bus įrašinėjami tik tam tikru metu: tris dienas iki prasidedant teismo posėdžiams ir pirmos jo darbo savaitės metu²⁷. Kai kuriuos aspektus, siekdamas užkardyti neteisėtas veikas, vėliau turėjo apibrėžti ir pats LDK Vyriausiasis Tribunolas. 1713 m. „Taisyklėse“ buvo paminėti atvejai, kada paskelbus sprendimą arba nutartį byloje prie ieškinių būdavo prirašomos pavardės asmenų, kurie nebuvo pašaukti į teismą. Siekiant užtikrinti geresnę tvarką, buvo nurodyta „jokių bylų teismo posėdžių metu neįrašinėti, tačiau raštinėje iš ryto ir pasibaigus posėdžiams“, o prirašančius pavardes pažadėta teisti kaip raštų klastotojus²⁸. Nurodymai atgabenti šaukimus į raštinę iš anksto ir pateikti juos „ne posėdžių metu ir ne posėdžių salėje“ buvo kartojami ir vėliau, pridėdant, jog raštinė privalės kiekvieną ieškinį įrašyti į registrų knygas

²³ V. Raudeliūnas, H. Wisner, „Z dziejów Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego 1581–1648“, *Kwartalnik Historyczny*, 1986, nr. 4, p. 958.

²⁴ Plg. A. Filipczak Kocur, *op. cit.*, p. 198, 203; A. Filipczak Kocur, „Litewskie sądownictwo skarbowe 1591–1717“, *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań. XVI–XVIII wiek*, pod red. T. Ciesielskiego i A. Filipczak Kocur, Warszawa–Opole, 2008, p. 98. Kai kuriuose teismuose ši praktika išliko ir XVIII a. antroje pusėje. Štai 1766 m. LDK Karo komisijos nuostatuose numatyta, jog regentas parengtą bylų sąrašą *dla informacyi stron* prikals ant posėdžių salės durų, žr. *VL*, t. 7, p. 233–234: „Ordynacya Kommissyi Wojskowej W. Ks. Lit. pod prezydencyą j. w. Michała z Kozielska Ogińskiego wojewody wileńskiego ułożona i opisana.“

²⁵ S. Ochmann-Staniszevska, „Korektura Trybunału w świetle publicystyki lat 1648–1668“, *Sobótka*, 1993, nr. 2–3, p. 233–235.

²⁶ TLS, skyrius (toliau – sk.) IV, straipsnis (toliau – str.) 43. Čia ir toliau cituojamas šis TLS egzempliorius: *Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Wilno, 1744, p. 165.

²⁷ Cituojama pagal lenkišką LDK Vyriausiojo Tribunolo nuostatų (*Trybunał obywatelom Wielkiego Księstwa Litewskiego na Seymie Warszawskim dany roku 1581*) tekstą, publikuotą: A. Janulaitis, *Vyriausiasis Lietuvos Tribunolas XVI–XVIII amž.*, Kaunas, 1927, p. 107–157 (ten pat, str. pavadintas: „Czasy, na które pisarz i strona dla wpisowania spraw zjeżdżać się powinni“, p. 139–140). Teismas turėjo spręsti tik tuo metu įrašytus ieškinius, o jeigu bylos būtų išnagrinėtos iki įstatyme numatytos sesijos pabaigos – baigti darbą anksčiau. Vėliau šios tvarkos taip griežtai nesilaikyta, ieškiniai įrašinėti viso Tribunolo darbo metu.

²⁸ *Porządek*, 1713, str. 4: „aby żadne sprawy podczas odprawowania się sądów nie były wpisywane, ale w kancelaryi z rana i po odwołanych sądach“.

suteikdama jam numerį²⁹. Kiekvienas bylininkas turėjo teisę prašyti raštinę padaryti atitinkamą įrašą registrų knygoje, tačiau paprastai šį veiksmažodį LDK Vyriausiajame Tribunole atlikdavo bylų patikėtiniai (agentai)³⁰.

Kaip rodo XVIII a. antroje pusėje LDK Vyriausiajame Tribunole vykę procesai, žemesniųjų teismų raštinėse anksčiau išvardintų įstatymų reikalavimų buvo laikomasi ne visada. Štai 1766 m. Tribunole dėl įvairių nusižengimų buvo skundžiamas Rečicos žemės teismo raštininkas Kazimieras Chlevinskis (Kazimierz Chlewiński). Vienas kaltinimų buvo tas, jog šis nesilaikė 1764 m. įstatymo, apibrėžiančio registrų naudojimą, o kiekvienai sesijai rengia registrų knygas iš naujo³¹. Po metų Vitebsko pilies teismo raštininkas Jonas Romeika Hurka (Jan Romeyko Hurko) kaltintas keitęs ieškinių, įrašytų į registrų knygas, eiliškumą, trukdęs bylininkams įrašinėti ieškinius³². Kai Ašmenos žemės teismas ir raštinė buvo apkaltinti dėl įvairių piktnaudžiavimų, Tribunolas nutarė susipažinti su šio teismo knygomis. Peržiūrėjęs bylų registrų knygas, Tribunolas konstatavo, jog raštininkas Ignotas Valadka (Ignacy Wołodźko) jau keletą sesijų neskelbė ieškinių sąrašų („vokandų“), tokiu būdu palikdamas galimybę keisti jų eiliškumą. Taip pat ir įrašai registrų knygoje buvo daromi netinkamai, „vos dviem žodžiais“, t. y. nurodant vien bylininkų pavardes³³. 1769 m. į Tribunolą kreipėsi Upytės maršalas Mykolas Bytautas (Michał Bitowt), kuris teigė, jog Upytės pilies teismo paseniūnis Stanislovas Rusėlis (Stanisław Russel), siekdamas greičiau sulaukti savo bylos nagrinėjimo, išskuto registro knygoje įrašytą ieškinį ir jo vietoje įrašė savo. Toje pat byloje dar minėta, jog Upytės pilies teismo pareigūnai registrų knygoje ieškinių vietose įrašo savo vardus, tačiau nenurodo, prieš ką tie ieškiniai nukreipti. Buvo paminėtas ir konkretus atvejis: teisėjas Pranciškus Strašėvičius (Franciszek Straszewicz) 1765 m. gruodžio mėnesio sesijoje į registrų knygą įrašė dalį savo ieškinių, kuri baigė pildyti tik po to, kai 1766 m. lapkričio mėnesį į teismą pašaukė Juozapą ir Brigitą Strašėvičius. Bylininkai bandė su tokia teisėjų savivale kovoti – nebaigtus pildyti ieškinius pabraukė, tačiau 1768 m. gruodžio 7 d. sprendimu teismas pripažino juos esant tinkamus ir

²⁹ *Porządek*, 1723, str. 4; *Porządek*, 1724, str. 5.

³⁰ 1724 m. „Taisyklėse“ net buvo suformuluotas specialiai agentams adresuotas įpareigojimas: „bylų posėdžių metu neįrašinėti *spraw na sądach aby nie wpisywali*“, žr. *Porządek*, 1724, str. 9.

³¹ LVIA, f. SA, b. 138, l. 437–450v (1766 m. gegužės 10 d. LDK Vyriausiojo Tribunolo sprendimas).

³² Ten pat, b. 139, l. 477–480v (1767 m. birželio 5 d. LDK Vyriausiojo Tribunolo nutartis).

³³ Teismas įpareigojo ieškinius įrašinėti laikantis įstatymuose numatytos tvarkos, priešingu atveju leido bet kuriam asmeniui dėl to bylinėtis su raštininku, žr. ten pat, b. 148, l. 544–609v (1771 m. rugpjūčio 30 d. LDK Vyriausiojo Tribunolo sprendimas).

leido juos baigti pildyti³⁴. Beje, tokia pati problema egzistavo ir LDK Vyriausiąjame Tribunole, kurio knygose iki pat šio teismo veiklos pabaigos galime rasti nebaigtų rašyti įrašų. Tiesa, šis teismas sporadiškai pareikalavdavo per nustatytą laikotarpį baigti pildyti įrašus grasinant jų išbraukimu ir negaliojimu³⁵.

Kalbėdami apie registrų knygų paskirtį mokslininkai išskiria dvi pagrindines jų funkcijas: teismo informavimas apie teikiamą bylą ir jos nagrinėjimo eilės nustatymas³⁶. Tačiau galima paminėti ir kitas bylų registrų atliktas funkcijas. Jau seniausiose tokiose knygose šalia įrašo apie besibylinėjančias šalis kairėje pusėje žymėti bylos procesiniai veiksmai arba nutarties rūšys (atidėjimai, už akių priimtos nutartys ir paskirtos bausmės). Kai įrašų skaičius puslapyje sumažėjo, šalia pradėti rašyti ir iš esmės nagrinėtoje byloje priimti sprendimai (neretai, trūkstant vietos, prie įrašo sprendimo tekstas „nutįsdavo“ per kelis puslapius, dažniausiai užpildant ankstesnius puslapius, kurie buvo likę neužrašyti). Nutarčių surašymas į registrų knygas pirmą kartą buvo sankcionuotas 1698 m. LDK Vyriausiojo Tribunolo patvirtintomis „Taisyklėmis“, kurioms 1699 m. Seimas suteikė įstatymo galią³⁷. Čia buvo numatyta, jog sprendimo už akių atvejais advokatas padiktuos raštininkui pagal bylos rūšį ir bylinėjimosi pakopą neatvykusiai šaliai tinkamą bausmę (laikinos / amžinos banicijos arba infamijos bausmę), o šis tokią informaciją užrašys *w regestrach sądowych*. Apie tai sužinojęs atsakovas per 23 valandas nuo nutarties priėmimo galėjo sustabdyti tokio sprendimo galiojimą, padarydamas tam tikros formos įrašą toje pat bylų registrų knygoje³⁸. O 1726 m. įstatyme jau aiškiai nurodyta registrų puslapiuose įrašyti ne daugiau kaip du įrašus tam, kad maršalui liktų pakankamai vietos užsirašinėti procesinius bylos veiksmus: *zaty m aby w tych regestrach mieysca na notacye marszałkowi stawalo*³⁹.

³⁴ Į Tribunalą pašauktas šio teismo regentas Klinskis teisinosi, jog sprendimą legalizuoti ir leisti užbaigti nebaigtus ieškinius priėmė vykdydamas teisėjų nurodymą. Už įvairius piktnaudžiavimus ir nusižengimus Tribunalas S. Ruselį nubaudė – uždraudė jam vienerius metus eiti bet kokias pareigas ir skyrė šešių savaičių aukštutinio bokšto kalėjimo bausmę, žr. ten pat, b. 144, l. 674–713v (1769 m. rugpjūčio 30 d. LDK Vyriausiojo Tribunolo sprendimas).

³⁵ 1768 m. kovo 23 d. LDK Vyriausiasis Tribunalas šalims ir jų įgaliotiniams nurodė kitos dienos rytinio teismo posėdžio metu baigti pildyti įrašus, kartu įspėti ateityje juos įrašinėti iš karto aiškiai įvardijant atsakovus, žr. LVIA, f. SA, b. 666, l. 9v. Panašiai 1769 m. spalio 12 d. buvo primintas 1764 m. įstatymo reikalavimas tvarkingai įrašinėti ieškinius, nurodyta baigti pildyti įrašus, priešingu atveju žadėta, jog jie „vokandos“ rengimo metu bus išbraukti, žr. ten pat, b. 669, l. 51v. 1770 m. birželio 6 d. įspėta baigti pildyti įrašus per dvi dienas, žr. ten pat, b. 671, l. 24v, o 1771 m. birželio 4 d. – per tris dienas, žr. ten pat, b. 673, l. 27v–28.

³⁶ O. Balzer, *Przewód sądowy polski w zarysie*, Lwów, 1935, p. 87–88.

³⁷ VL, t. 6, p. 40: „Prorogatio czasu Trybunałowi W. X. Litewskiego“.

³⁸ To nepadarius trečią dieną po nutarties priėmimo vaznys neatvykusį bylinėtis asmenį viešai skelbdavo esant nubaustą banicijos arba infamijos bausme, žr. *Porządek*, 1698, str. 2.

³⁹ VL, t. 6, p. 239.

Dar viena funkcija, kurią atliko bylų registru knygos, susijusi su mokesčių rinkimu. Už įsirašymą į knygas bylininkai turėjo mokėti atskirus mokesčius raštininkui ir teisėjams. 1581 m. Tribunolo nuostatos nurodė raštininkui už įsirašymą į registru knygas mokėti vieną grašį⁴⁰, o teisėjams turėjęs tekti vienos lietuviškos kapos grašių „įsirašymo mokestis“ pirmą kartą buvo paminėtas 1609 m. įstatyme⁴¹. Iš 1648 m. Tribunolo priimtų „Taisyklių“ sužinome, jog raštinei už įsirašymą į registrą tuo metu jau reikėjo mokėti du lietuviškus grašius⁴². 1726 m. Seime įvykdyta reforma iš naujo apibrėžė šių mokesčių mokėjimą: nuo šiol už įsirašymą į registrą nurodyta teisėjams sumokėti tris auksinus. Tuo tarpu teismų raštinėms tenkantis užmokestis buvo diferencijuotas: Vilniaus, Naugarduko ir Minsko žemės teismų, kurie tuo metu aptarnavo Tribunolo teismą, raštininkų pareigas ėję asmenys iki savo gyvenimo pabaigos (kol eis šias pareigas) už kiekvieną įrašą turėjo gauti dvi timpas, o vėliau šių teismų raštininkais tapę asmenys – vieną timpą⁴³. Beje, įsirašymo mokesčio neplanuota naikinti ir vėliau: 1793 m. LDK Vyriausiojo Tribunolo veiklą apibrėžusiam įstatyme paminėti mokesčiai: *za wpisy do skrzynki trybunalskiej*⁴⁴. To paties teismo registru knygoose randami iždininko ir teismo deleguojamų vadinamųjų cenzorių įrašai liudija, jog teisėjai jiems tenkančią mokesčio dalį visą laiką kontroliuodavo periodiškai suskaičiuodami ieškinius.

Bylų registru knygų raida ir jų naudojimo ypatybės

Principas, skelbęs, kad „pirmiausia turi būti nagrinėjama to [asmens] byla, kuris pirmas įsirašys į registrą“⁴⁵, nuo pat pradžių galiojo ir LDK Vyriausiajame

⁴⁰ Tribunolo nuostatai, 19 str. *Opatrzanie sędziów głównych*, A. Janulaitis, *op. cit.*, p. 154–155. Ši nuostata buvo pakartota ir TLS, IV sk., 16 str.: *cit. pagal*: I. Valikonytė, *op. cit.*, nuoroda 33.

⁴¹ Tiek nurodyta mokėti už vieną ieškinį, nesvarbu, kiek atsakovų juo būtų pašaukta į teismą, žr. *VL*, t. 2, p. 473: „Zniesienie przesądów u Sądu Głównego Trybunalskiego W.X.L.“. Tokio paties dydžio „dochody wpisnego“ suma nurodyta 1710 m. „Taisyklėse“, žr. *Porządek*, 1710, str. 7.

⁴² AGAD, AR, ap. 2, b. 63, p. 70.

⁴³ *VL*, t. 6, p. 243: „Dochody kancelaryi“. O visų kitų žemės ir pilies teismų raštininkai už analogišką veiksmą galėjo reikalauti vieno mušto šeštoko, žr. *VL*, t. 6, p. 243: „Dochód in subselliis ziemstw i grodów Wielkiego Księstwa Lit.“ Pravartu paminėti, jog vienas pagrindinių 1726 m. teismų reformos projekto autorių buvo Vilniaus žemės teismo raštininkas Mykolas Pavlovskis, žr. J. Michalski, *Studia nad reformą sądownictwa i prawa sądowego w XVIII wieku. Część I*, Wrocław–Warszawa, 1958, p. 106.

⁴⁴ *VL*, t. 10, p. 281: „O pisarzu i regencie dekretowym trybunalskim“.

⁴⁵ TLS, sk. IV, str. 16, žr. *Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego*, p. 134: „aby ten, kto się do reiestru pierwey wpisze, też naprzod sądzon był“. 1647 m. konstitucija įpareigojo teisėjus stebėti, kad ieškiniai nebūtų nagrinėjami nesulaukę savo eilės, žr. *VL*, t. 4, p. 54: „O dekretach Trybunalskich W. X. Lit.“, o

Tribunole⁴⁶. Tiesa, sekant Lenkijos Tribunolo nuostatomis, čia jis buvo derinamas su kitu principu: konkrečiu laiku (apibrėžiamu savaitėmis) turėjo būti sprendžiamos konkrečioje vaivadijoje ar paviete gyvenusių bajorų bylos⁴⁷. 1609 m. priimtas įstatymas suformulavo reikalavimą spręsti konkretaus „pavieto bylas tol, kol jas išspręs“⁴⁸. Jo laikymasis ilgainiui prisidėjo prie to, kad kurio nors pavieto bajorų bylų nagrinėjimas užsitęsėdavo ilgiau, negu buvo numatyta, dėl to nukentėdavo kitų pavietų bajorai⁴⁹. Ši problema buvo sprendžiama įstatymais įtvirtinant papildomą laiką, kurio metu turėjo būti sprendžiamos konkretaus pavieto bajorų bylos⁵⁰. 1648 m. Tribunolo „Taisyklės“ atskleidžia, jog tuo metu naudota ne tik įstatymais įtvirtinta bylų registrų knyga (čia ji įvardinta kaip *regestr terminowy*, t. y. susijusi su konkrečių pavietų bajorų ginčams skirtu laiku), bet ir dvi kitos, į kurias turėjo būti įrašomi šaukimai bylose dėl pasipriešinimo šio teismo sprendimams (*regestr sprzeciwieństwa*) ir bylose dėl skolinių įsipareigojimų (*regestr obligowy*)⁵¹. Paaiškėjus, jog po atidėjimų susikaupė „nemažai“ bylų, kurios turėjo būti nagrinėjamos iš esmės, jas buvo nurodyta spręsti perkėlus į laikinai naudoti numatytą specialių „persiųstų bylų“ registrą (*regestr spraw remissyjnych*)⁵².

1667 m. pareikalavo, kad „marszałek osobliwie przysiągł, na sprawiedliwym przywoływaniu spraw z rejestru, iako się kto w kancelaryi trybunalskiey wpisze“, žr. *VL*, t. 4, p. 468. Šis reikalavimas buvo nuolat primenamas ir vėliau (*Coaequatio iurium: spraw z rejestru podług wpisania przywoływać; VL*, t. 6, p. 237; t. 7, p. 177; t. 9, p. 390, 416), o LDK Vyriausiasis Tribunolas ne kartą atskirai pasižadėdavo laikytis šio principo, žr. *Porządek*, 1718, str. 1; *Porządek*, 1719, str. 1; *Porządek*, 1723, str. 1; *Porządek*, 1724, str. 2.

⁴⁶ A. Janulaitis, *op.cit.*, p. 116–118: „Jakim sposobem zasiadać i sądzić mają.“

⁴⁷ Žr. Tribunolo nuostatų straipsnį, įvardintą „Czasy naznaczone Sądów Głównych“, žr. A. Janulaitis, *op. cit.*, p. 136–138.

⁴⁸ *VL*, t. 2, p. 473: „Zniesienie przesądów u Sądu Głównego Trybunalskiego W.X.L.: A pomienieni sędziowie sprawy sądzić mają z rejestru porządkiem, poczawszy od jednego powiatu sprawy aż je odsądzą; toż dopiero drugiego powiatu sprawy następować i sądzić się mają. I tak wszystkie powiaty do końca odprawować będą.“

⁴⁹ *VL*, t. 4, p. 11: „O Trybunale W. X. Litewskiego“. Šis 1641 m. priimtas įstatymas įpareigojo laikytis nustatytų terminų, o juos pažeidus sprendimus laikyti negaliojančiais, išskyrus tuos atvejus, kai bylų nagrinėjimas dėl įvairių priežasčių būtų nukeltas.

⁵⁰ *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1582–1696. Spis*, pod red. A. Rachuby, opracowali H. Lulewicz i A. Rachuba, Warszawa, 2007, p. 26–27 (Įvadas); *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697–1796. Spis*, pod red. A. Rachuby, opracowali A. Rachuba i P. P. Romaniuk, przy współpracy A. Macuka i J. Aniszczunki, Warszawa, 2004, p. 8–9 (Įvadas).

⁵¹ AGAD, AR, ap. 2, b. 63, p. 70–71. Beje, šiose nuostatose buvo paminėta ir atskira bylų, „kurios vadinamos atsitiktinėmis“, *które się nazywają przypadkowe*, rūšis, jas nurodyta įrašinėti į pagrindinį arba pasipriešinimo sprendimams bylų registrus, žr. ten pat.

⁵² Ten pat, p. 70.

XVII a. antroje pusėje tokių teismo naudojamų knygų dar padaugėjo – be pagrindinio, kuris šiuo laikotarpiu buvo vadinamas pavietų reikalų bylų registru, *registr spraw powiatowych*, ir anksčiau paminėtų, atsirado naujų: izdo – *causarum fisci alias skarbowy*, karinių reikalų – *causarum militarium alias żołnierski*, pareigūnų – *causarum officii*, atsitiktinių įvykių – *przypadkowy*, šaukiamų specialiais šaukimais bylų – *zakazowy*, areštuotų sprendimų – *aresztowy* ir kaptūriniuose teismuose nagrinėtų bylų – *kapturowy* registrai. Visi jie buvo išvardinti 1698 m. Vitebsko kašteliono Mykolo Kazimiero Kocielo vadovauto LDK Vyriausiojo Tribunolo priimtose „Taisyklėse“, kurios apibrėžė jų naudojimo tvarką⁵³. Greičiausiai ji nebuvo nauja, o tiesiog sankcionavo jau susiklosčiusią praktiką⁵⁴. „Taisyklės“ numatė, jog kiekvieną savaitės darbo dieną Tribunolas turės spręsti keliuose (nuo keturių iki šešių) registruose įrašytus ieškinius. Kiekvieną dieną galėjo būti sprendžiamos bylos, įrašytos į „persiųstų“ ir šaukiamų specialiais šaukimais registrus, o įrašytos į kitus – tik tam tikromis dienomis⁵⁵. Tačiau aiškiau jų naudojimo tvarka „Taisyklėse“ nebuvo detalizuota⁵⁶.

XVII–XVIII a. įstatymuose aiškiai matome bylų registrų skirstymą į paprastus, dar vadinamus civiliniais (*ordynaryjne, cywilne*), kurie sudarė absoliučią daugumą, ir tuos, kurie lenkų istoriografijoje įvardinti „privilegijuotais“. Į pastaruosius įrašyti ieškiniai galėjo būti nagrinėti nesilaikant įprastos registrų sekos, netgi kitos bylos nagrinėjimo metu. Jų samprata susiklostė ne iš karto. LDK Vyriausiojo Tribunolo nuostatuose buvo įtvirtintos normos, kurios turėjo padėti užtikrinti saugų teismo darbą. Teismo jurisdikcija nuo šiol apėmė ne tik teismo pastatą, bet ir visą miestą

⁵³ 1698 m. „Taisyklių“ paskelbimas buvo susijęs su vadinamojo *Koekvacijos* įstatymo priėmimu ir būtinybe bajorams paaiškinti į LDK teisę įdiegiamas naujoves, žr. plačiau: G. Sliesoriūnas, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos Karalystės teisių suliginimo – *Coequatio iurium* – įstatymo priėmimas 1697 metais“, *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, red. kolegija Z. Kiaupa, A. Mickevičius, J. Sarcevičienė, Vilnius, 1997, p. 325–337.

⁵⁴ Tokią išvadą leidžia daryti įvairūs sutapimai, pvz., 1648 ir 1698 m. „Taisyklėse“ bylas dėl skolų buvo numatyta spręsti šeštadieniais.

⁵⁵ Tokiu būdu pavietų reikalų bylos galėjo būti sprendžiamos pirmadienį ir ketvirtadienį, areštuotų sprendimų – pirmadienį ir šeštadienį, izdo – pirmadienį ir trečiadienį, pasipriešinimo sprendimams ir karinių reikalų – trečiadienį, pareigūnų ir atsitiktinių bylų – penktadienį, bylos dėl skolų – šeštadienį, o kaptūriniuose teismuose nagrinėtos bylos – trečiadienį, ketvirtadienį ir šeštadienį. Sprendžiant iš išlikusių LDK Vyriausiojo Tribunolo knygų, „kaptūrinis“ registras buvo aktualus tik 1698–1700 m., todėl vėlesniais metais jis nebėra minimas, žr. J. Sprogis, *Inwentarz b(ylego) Wileńskiego Archiwum Centralnego. Część 1*, Wilno, 1929, p. 70.

⁵⁶ Vienintelis principas paminėtas 1723 ir 1724 m. „Taisyklėse“: pažadėta byloms, kuriose reikėjo tarpinių sprendimų (arba kitaip nutarčių – skelbiant sprendimus už akių arba bylininkų prašymu skiriant įstatymuose numatytus atidėjimus) skirti tiek laiko, kiek užtruko prieš tai iš esmės nagrinėtos bylos išsprendimas, žr. *Porządek*, 1723, str. 2; *Porządek*, 1724, str. 3.

bei vienos mylios teritoriją aplink jį⁵⁷, o laiko požiūriu – įsigaliodavo prieš dvi savaites iki Tribunolo posėdžių pradžios ir galiojo dar tiek pat jam savo darbą baigus. Buvo numatyta bausti už toje teritorijoje padarytus smurtinius nusikaltimus (užpuolimą, sužeidimą, nužudymą, plėšimą), tačiau taip pat ir už šaunamųjų ginklų turėjimą⁵⁸ ar atvykimą su šarvais⁵⁹. Vėliau TLS IV skyriaus 7 straipsnyje buvo suformuluota ir teismo pareigūnų įžeidimo samprata⁶⁰. Tribunolo nuostatos numatė, jog pažeidę vadinamąsias teismo saugumo normas⁶¹ turėjo būti šaukiami specialiu šaukimu, kuris šaukiamajam numatė prievolę atvykti į teismą jau po trijų dienų. Tokio šaukimo pavadinimas kilo nuo rusėniško žodžio *zakazati*, iš pradžių jis funkcionavo kaip *list zakaznoj*, o vėliau įsitvirtino trumpa jo forma – *zakaz*. XVII a. antroje pusėje – XVIII a. pradžioje ieškiniai tokiose bylose buvo įrašomi į registrą, pavadintą *regestr zakazowy* arba *regestr hic meredientum*. Čia esančios bylos buvo nagrinėjamos nesilaikant įprastos registrų naudojimo tvarkos. 1699 m. Seimas leido LDK Vyriausiajam Tribunolui naudotis ir įkalintųjų asmenų bylų (*incarceratorum*) registru⁶², tiesa, šiame teisme jis pradėtas naudoti tik 1710 m.⁶³ Jis taip pat buvo išskirtas iš bendros registrų naudojimo sistemos, o jame esančias bylas leista spręsti

⁵⁷ *Tribunolo nuostatai*, str. 9 ir 10.

⁵⁸ Teismo darbo vietoje buvo leidžiama nešiotis tik kertamuosius ginklus, žr. ten pat, str. 10; *VL*, t. 2, p. 402; t. 3, p. 8. Už įstatymo nesilaikymą grėsė dvylikos kapų grašių bauda, o TLS (sk. I, str. 10) dar pridėjo galimybę vietoj baudos skirti dvylikos savaičių kalėjimo bausmę, žr. *Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego*, p. 10–13.

⁵⁹ *VL*, t. 7, p. 89.

⁶⁰ Tokiu būdu tiems, kurie išdrįstų teismo pareigūną *słowy dotkliwemi, sławie i poczcziwości jego sromocić*, grėsė ne tik šešių savaičių kalėjimo bausmė, bet ir įžeidimo atlyginimas, žr. *Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego*, p. 124.

⁶¹ Apie Lenkijos Tribunolo saugumą apibrėžusius įstatymus rašė A. Lityński, „Zabezpieczenie Trybunału Koronnego w polskim prawie karnym (na tle prawokarnej ochrony innych sądów prawa polskiego)“, *400-lecie utworzenia Trybunału Koronnego w Lublinie. Materiały z sesji naukowej z dnia 20 XI 1978 r.*, red. H. Groszyk, Lublin, 1982, p. 7–24; A. Lityński, „Prawokarna ochrona Trybunału Koronnego“, *Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza*, t. 13, sąs. 1, Warszawa–Poznań, 1979, p. 101–113.

⁶² *VL*, t. 6, p. 33: „O expulsjach“. Į juos leista įrašinėti bylas dėl valdų užpuolimų ir išvarymų iš valdos – *sprawy expulsionum*. Įstatymas pirmiausia kalbėjo apie asmenų, puldinėjančių kitų valdas ir išvarančių iš jų, sutramdymą ir numatė priemones pažaboti agresorius sudarant galimybę tokias bylas nagrinėti kuo greičiau, jas Tribunole įrašant į įkalintųjų asmenų arba kokį kitą *jakowy jak najprędszy może być* bylų registrą. Įstatymas buvo skirtas Lenkijos Tribunolui (čia toks bylų registras jau egzistavo), tačiau juo vadovautis buvo nurodyta ir svarbiausiam Lietuvos teismui.

⁶³ LDK Vyriausiasis Tribunolas 1710 ir 1713 m. parengtose „Taisyklėse“ aiškino, kad į šį registrą leis įrašinėti bylas dėl įvairių baudžiamųjų nusikaltimų (dėl užpuolimų, išvarymo iš valdos, plėšimų), taip pat kaltinimus neteisingu muitų ėmimu ir sprendimų vykdymu, žr. *Porządek*, 1710, str. 6; *Porządek*, 1713, str. 1, 3.

kiekvieną dieną, net ir kitos bylos nagrinėjimo metu. Beje, 1611 m. įstatymas teisę teisti visus vadinamąsias teismo saugumo normas pažeidusius asmenis suteikė ir visiems žemesniesiems teismams⁶⁴. Minėtame teisės akte, kuris buvo rengiamas Lenkijai, buvo pavartota *terminum tactum* sąvoka⁶⁵, kuri XVIII a. įsitvirtino ir paplito LDK teritorijoje⁶⁶.

1698 m. „Taisyklėse“ nustatyta tvarka buvo paini, jos laikytis buvo sunkiai įmanoma. XVIII a. pirmajame ketvirtyje priimtos „Bylų nagrinėjimo LDK Vyriausiajame Tribunole taisyklės“ atskleidžia įdomią teismo praktiką ir kiek paaiškina bylų registrų knygų naudojimo tvarką. Į teismą šaukiami asmenys ne visada buvo suinteresuoti greitu bylos nagrinėjimu. Bylininkai turėjo teisę tam tikrą skaičių kartų nepasirodyti teisme (jėga vykdomas, pasitelkus visus vietos bajorus, turėjo būti tik ketvirtasis už akių priimtas sprendimas) bei prašyti atidėti bylos nagrinėjimą ir šia teise aktyviai naudojosi. Paprastai iš esmės byla būdavo nagrinėjama jau po daugelio procesinių veiksmų. Todėl siekiant atskirti bylas, kurios bus nagrinėjamos iš esmės ir kartu pareikalaut daugiau teismo darbo laiko, buvo nurodoma su jomis susijusius įrašus perkelti į „remisinių“ bylų registrą⁶⁷. Šis skirstymas buvo grindžiamas siekiu paskelbti kuo daugiau nutarčių (tarpinių sprendimų) naujai teikiamose bylose⁶⁸. Tačiau dar įdomesnė buvo 1718 m. „Taisyklėse“ aptarta praktika: visoms

⁶⁴ VL, t. 3, p. 8: „Opatrzienie bezpieczenstwa sądów“.

⁶⁵ Lotyniškas žodis *tactus* reiškė pažeidimą, sužeidimą, taip pat juo buvo įvardijamas nusikaltimas teismo darbo vietoje, žr. J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków, 1997, p. 932. S. B. Linde (*Słownik języka polskiego*, t. 5, Warszawa, 1812, p. 596) šį žodį tapatino su baudžiamuoju nusikaltimu.

⁶⁶ Reikia pažymėti, jog XVIII a. būta bandymų terminu *sprawy termini tacti* įvardinti ir kitus smurtinius nusikaltimus, arba jį taikyti visų bylų, nagrinėjamų sutrumpinto proceso tvarka, atžvilgiu. Todėl 1758 m. LDK teisės reformos projektas reikalavo jį taikyti tik bylose dėl teisėjų garbės ir teismo saugumo normų pažeidimo: „Termini tacti nie inne rozumieć się mają sprawy jako te, gdy się kryminal lub ekscess jaki pod sądami in circuitu miasta o mile stanie, także i gdy laeditur osoby deputackiej autoritas, jako też strony od deputata zelzonej“, „Projekta do korektury sprawiedliwości ac subselliorum“, žr. Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius, F. 17–62, l. 8.

⁶⁷ *Porządek*, 1723, str. 1; *Porządek*, 1724, str. 2. Tiesa, tai negaliojo kai kurių rūšių byloms: dėl skolų, nusikaltimų, įvykdytų Tribunolo darbo metu mieste ar jo ribose, nukreiptų prieš asmenis, vykstančius į Tribunalą ir iš jo, taip pat ten, kur reikėtų paskirti byloje tyrimą, nurodyti, apskaičiuoti padarytą žalą ar grąžinti jėga užimtą nekilnojamąjį turtą. Šias bylas, tikintis, jog jų nagrinėjimas neužims daug laiko, pažadėta nagrinėti iš esmės ir įrašytas į kitus registrus, žr. *Porządek*, 1723, str. 3; *Porządek*, 1724, str. 4; *Porządek*, 1726, str. 8.

⁶⁸ 1724 m. paskelbęs įpareigojimą visas iš esmės numatytas nagrinėti bylas perkelti į „remisinių“ registrą, vėliau savo nurodymą LDK Vyriausiasis Tribunolas patikslino atskirai išleistame priede. Konstatavęs, jog dėl daugybės iš esmės teikiamų nagrinėti bylų kai kurie bylininkai savo eilės sulauktų tik po kelerių metų, pažadėjo bylas iš esmės nagrinėti ir įrašytas į kitus registrus. Tačiau perspėjo bylininkus tokių bylų neįrašinėti į pasipriešinimo sprendimams, šaukiamų specialiais šaukimais ir atsitiktinių

bylos šalims sutikus nustatytu laiku atvykti bylinėtis iš esmės, Tribunolas skelbdavo bylos nagrinėjimo terminą (greičiausiai buvo nurodoma sesija)⁶⁹, o šalys iki to laiko privalėjo visus su byla susijusius įrašus įtraukti į atskirą įstatymuose nenumatytą „iš esmės nagrinėsimų bylų“ (*spraw oczywistych*) registrą. Esminis čia buvo abipusis noras kuo greičiau užbaigti ginčą teismo sprendimu, todėl tokia registre negalėjo būti ieškinių, nukreiptų prieš bylinėtis iš esmės nesuinteresuotus asmenis⁷⁰. Teismas buvo numatęs kiekvieną dieną išspręsti bent vieną tokią bylą. Tačiau jau kitais metais LDK Vyriausiasis Tribunolas, argumentuodamas tai vaivadijų ir pavietų prašymu⁷¹, tokios praktikos atsisakė. 1719 m. „Taisyklėse“ buvo konstatuota, jog bylinėjimosi terminai nustatomi neteisėtai, tokia praktika neturi teigiamo poveikio teismo proceso sklandumui, o aiškios tokių bylų nagrinėjimo tvarkos nebuvimas sukelia „netikrumą“, „bylų vilkinimą“ ir apsunkina teismo darbą⁷². Šiuos neigiamus momentus pabrėžė ir visų 1699–1726 m. LDK Vyriausiojo Tribunolo paskelbtų „Taisyklių“ galiojimą panaikinęs 1726 m. Seimo įstatymas⁷³. Tuomet įsakyta laikytis seniau galiojusios tvarkos, t. y. pasibaigus bylos atidėjimo laikui, nesitarti dėl jokių terminų, bet atvykti į teismą ir bylinėtis iš esmės. Taip pat buvo uždrausta ir ieškinių „kilnojimo“ iš vieno registro į kitą praktika bei įvykdyta seniai bajorų reikalauta reforma⁷⁴. Ji argumentuota tuo, jog didelis kiekvieną dieną numatytų naudoti registrų skaičius keldavo problemų advokatams, kurie negalėdavo žinoti, kurios bylos nagrinėjimo

bylų registrus – „a to dla tego, ażeby się stronom w przywołaniu dylacyjnych spraw dogodzić mogło“, žr. *Porządek*, 1724, Priedas (*Addyament*). Panašios nuostatos deklaruotos ir 1726 m. „Taisyklėse“, žr. *Porządek*, 1726, str. 8.

⁶⁹ 1718 m. „Taisyklėse“ buvo numatyta tokias bylas spręsti kiekvieną dieną, tačiau jei to dėl kitų bylų gausos nepavyktų padaryti, šis registras turėjo būti naudojamas pirmadienį, trečiadienį ir šeštadienį, žr. *Porządek*, 1718, str. 1.

⁷⁰ Minėtose „Taisyklėse“ buvo nymatyta, jog sutikę bylinėtis iš esmės, bylininkai nebegalės naudotis įstatymuose numatytomis galimybėmis atidėti bylos nagrinėjimą. O leidęsi būti nuteisiami už akių bylininkai ne tik turėtų mokėti įstatymuose numatytas baudas, bet ir papildomas: 40 kapų grašių teismui ir 100 kapų grašių priešingai proceso šaliai. Dėl tokių pasekmių įsirašinėti į registrus nurodyta patiems bylininkams, jų advokatams arba sėšliams įgaliotiniams, kurių pavardės turėjo būti fiksuojamos tame pat registre. Be to, įsirašydami bylininkai dar papildomai galėjo įsipareigoti, jog neatvykusi bylinėtis šalis praras ginčo objektą, bus nubausta infamijos bausme, o sprendimas galės būti įvykdomas jėga, žr. *Porządek*, 1718, str. 1–3, 5.

⁷¹ Plg. 1718 m. Vitebsko tribunolinio seimelio instrukciją, žr. LVIA, f. 1177, b. 146, l. 1–1v.

⁷² *Porządek*, 1719, str. 1.

⁷³ VL, t. 6, p. 237: „Konserwaty“.

⁷⁴ Būtinybę sugalvoti naują bylų nagrinėjimo tvarką LDK Vyriausiasis Tribunolas nuolat minėjo 1718–1724 m. „Taisyklių“ įvadinėse dalyse, tačiau pats teismas to daryti nesiryžo nenorėdamas pažeisti išimtinių Seimo prerogatyvų priiminėti įstatymus, žr. *Porządek*, 1718; *Porządek*, 1719; *Porządek*, 1723; *Porządek*, 1724.

imsis teismas, ir dažnai likdavo nepasiruošę dalyvauti procese. Tokia tvarka esą netenkindavo ir bylininkų, kurie dėl būtinybės nuolat reziduoti mieste, kur dirbo teismas, patirdavo nemenkų išlaidų. Todėl nuo šiol teisme naudojamų registru skaičius buvo sumažintas iki šešių, iš jų penki įprasti (*ordynaryjne*) buvo susieti su konkrečia savaitės diena⁷⁵. O įkalintųjų asmenų bylų registras ir toliau turėjo išlikti „privilegiuotas“, t. y. į jį įrašyti ieškiniai galėjo būti sprendžiami kiekvieną dieną⁷⁶. 1726 m. įstatymas pareikalavo, kad į šį registrą būtų įrašomos tik bylos su įkalintais asmenimis, taip pat susijusios su teisėjų saugumu ir agentų piktnaudžiavimais⁷⁷.

Lenkų mokslininko Jerzy Michalskio teigimu, ši reforma nedavė norimo efekto, nes palikusi „privilegiuotą“ registrą, neužkirto kelio piktnaudžiavimams. Šis statusas bei galimybė greičiau išspręsti savo reikalus skatino bylininkus į jį įtraukti net ir civilinio proceso bylas⁷⁸. Be to, bylos paprastai nagrinėtos ilgiau negu vieną dieną, todėl advokatai specialiai vilkino ginčus, siekdami, kad nebūt nagrinėjama kokiam nors registre įrašyta (taigi konkrečiai dienai priskirta) byla. Dėl to bajorija ir toliau reikalavo reformos pagal lenkiškąjį pavyzdį, t. y. bylų sprendimo pagal pavietus ir vaivadijas⁷⁹. Pasiryžimas grįžti prie pirminės padėties, t. y. vėl susieti bylų registrus su pavietais, buvo skelbiamas ir 1764 m. konvokaciniame Seime⁸⁰. Tačiau jis nebuvo įgyvendintas, bet įtvirtinta sistema išdėstyta 1758 m. kartu su instrukcija Slanimo pavieto pasiuntiniams į Seimą įteiktame, Familijos aplinkoje sukurtame „Teisingumo sistemos reformos projekte“⁸¹: teisėjai įpareigoti imti paeiliui naujai įsteigtą apeliacijų, taip pat senesnius pasipriešinimo⁸², pareigūnų ir įkalintųjų asmenų

⁷⁵ Taigi pirmadienį turėjo būti sprendžiami ieškiniai, įrašyti į „remisinių“ bylų (rusėniškojoje sesijoje, kur nedirbo Dvasinis tribunolas, taip pat ir antradienį), trečiadienį – pasipriešinimo sprendimų vykdymui bylų, ketvirtadienį – pavietų reikalų bylų, penktadienį – atsitiktinių įvykių bylų, šeštadienį – bylų dėl skolų registrus, žr. *VL*, t. 6, p. 238. Ten pat nurodyta, jog sprendimai bylose, kurios būtų spręstos ne joms priskirtomis dienomis, negalios.

⁷⁶ 1764 m. konstitucijoje minėta, jog dėl įkalintųjų asmenų bylų registro favorizavimo „niektore regestra po wielekroć razy wołane były, a drugie y do konkluzyi Trybunału nie zaczęte zostały“, žr. *VL*, t. 7, p. 175–177.

⁷⁷ *VL*, t. 6, p. 239: „sprawy excesuum sub securitate Judiciorum patratorum, ktore termino tacto, sądzić się zwykły, a similiter z agentami o prewarykacyą summarii sine dilationibus processus“.

⁷⁸ J. Michalski, *op. cit.*, p. 137–138, 258–259.

⁷⁹ Ten pat, p. 97–98.

⁸⁰ *VL*, t. 7, p. 89: „Kommissya do korrektury: „uregulowanie regestrów trybunalskich przez w(oiewo)-dztwa“.

⁸¹ LMAVB RS, F. 17–62, l. 8–8v.

⁸² XVIII a. antroje pusėje šis registras naudotas vis rečiau, nes susiklostė praktika ieškinius dėl pasipriešinimo sprendimų vykdymui įrašinėti į tuos pačius registrus, iš kurių buvo paskelbtas sprendimas. Tokią praktiką įtvirtino 1792 m. įstatymas, panaikinęs pasipriešinimo sprendimų vykdymui bylų registrą, žr. *VL*, t. 9, p. 392.

registrus, kiekviename išsprendžiant tiek ieškinių, kol viena byla bus išnagrinėta iš esmės⁸³. Pirmą kartą buvo aiškiai išskirtas „taktinių“ bylų registras, kuriame turėjo būti vien kaltinimai dėl teismo saugumo normų pažeidimo (į jį įrašytas bylas leista spręsti bet kuriuo metu, netgi kitos bylos nagrinėjimo metu)⁸⁴. Tačiau XVIII a. antroje pusėje LDK Vyriausiamajame Tribunole pasikartojo tie patys procesai: bylų registrų skaičius greitai išaugo, šį kartą – iki devynių. Jau 1766 m. Seimas sugrąžino registrą byloms dėl skolų⁸⁵. Siekiant apsaugoti kreditorių interesus, tokios bylos turėjo būti nagrinėjamos dvigubai dažniau nei kitos: paskelbus sprendimą iš esmės remiantis bet kuriame registre įrašytu ieškiniu, kita išspręsta byla turėjo būti dėl negrąžintos paskolos. 1784 m. Seimas nurodė Tribunalui teikiamus prašymus paskirti bylą nagrinėsiantį teismą (*sprawy pro determinatione*) įrašinti į „remisinių“ registrą, o kiekvienos sesijos pradžioje turėjo būti išnagrinėjami visi jame buvę įrašai⁸⁶. Tuo pat metu į specialų „ypatinguųjų taktinių“ (*extraordynaryjny taktowy*) pavadintą registrą turėjo būti perkeltos bylos, kurias 1773–1775 m. Seimas buvo persiuntęs spręsti komisorių teismams. Joms taip pat buvo suteiktas išimtinis statusas, nes jas nurodyta spręsti įprasta tvarka (t. y. iki vienos iš esmės išnagrinėtos bylos) kiekvieną kartą prieš bylos dėl skolos nagrinėjimą⁸⁷. 1789 m. gegužės 6 d. Ketverių metų seimas įteisino dar vieną registrą (*registr ekstrakadencyjny*), į kurį turėjo būti įrašomos apeliacijos dėl sprendimų, kuriuos žemesnieji teismai priėmė ne teismo sesijų metu, o specialiai susirinkę spręsti bylos dėl visuotinės ramybės pažeidimo (*recentis criminis*)⁸⁸.

⁸³ *VL*, t. 7, p. 177.

⁸⁴ Ten pat, p. 176: „gdy się kryminal lub pod sądami, lub in circuitu miasta o miłę, także gdy laeditur osoba deputacka, securitas et autoritas judiciorum y stron, similiter o excessa pod tymże Trybunałem“, ten pat, p. 177, 178, 179.

⁸⁵ Ten pat, p. 236.

⁸⁶ Tai pačiai veiklai teismas turėjo skirti ir paskutinę sesijos savaitę, žr. *VL*, t. 9, p. 21–22: „Trybunał Główny Wielkiego Xięstwa Litewskiego koła ziemskiego“.

⁸⁷ Ten pat, p. 22.

⁸⁸ Apeliacijas tokiose bylose Seimas įpareigojo LDK Vyriausiąjį Tribunalą spręsti iš karto (net ir kitos bylos nagrinėjimo metu), perdavus teismui kaltinamąjį, ten pat, p. 75: „Przyśpieszenie sprawiedliwości kryminalnym sprawom w Wielkim Xięstwie Litewskim“. Po mėnesio, siekiant, kad šiuo registru nebūtų naudojamosi neteisėtai, buvo patikslinta kaltinimų rūšis: „simpliciter sprawy uczynkowe, to jest naruszonej kryminalnem spokojności publicznej, przez formujące się spiski do buntów prowadzące, następowania na życia, cujusvis generis zabójstwa, rozboje, podpalania i gwałty osobom w domach i na gościencach uczynione“, žr. ten pat, p. 96–97: „Warunek do konstytucyi pod tytułem: przyśpieszenie sprawiedliwości kryminalnym sprawom Wielkiego Xięstwa Litewskiego.“ 1791 m. kovo 24 d. įstatymas be eilės nurodė nagrinėti ir kaltinimus dėl pažeidimų organizuojant seimelių veiklą ir vietos pareigūnų rinkimus, žr. *VL*, t. 9, p. 239: „Seymiki: co do kar w przestępstwach przeciwko sejmikom.“

Radikalesnių permainų nežadėjo ir Ketverių metų seime įvykdyta reforma. 1792 m. priimtas įstatymas numatė, jog abi LDK Vyriausiojo Tribunolo teismo sudėtys naudosis keturiais registrais: apeliacijų, pareigūnų, „taktiniu“ ir „ypatinguoju taktiniu“, o kai kurias bylas spręs *in pleno*, t. y. bendrai⁸⁹. Tuo tarpu pats bylų nagrinėjimo principas nepakito⁹⁰. Remiantis 1793 m. Gardino seimo nutarimais, iš viso turėjo likti šeši registrai: apeliacijų, pareigūnų, „remisinių“, įkalintųjų asmenų ir abu „taktiniai“ (ypatingasis, išsprendus jame įrašytas bylas, turėjo būti panaikintas)⁹¹. Tačiau nurodyta išspręsti visus senesniuose registruose buvusius ieškinius (paėliui imant vienos sesijos apeliacijų, „remisinių“, „ypatingąjį taktinį“, bylų dėl skolų ir pasipriešinimo sprendimams registrus), o vėliau laikytis naujos tvarkos: išspręsti pusę ieškinių, įrašytų apeliacijų registre, po to vieną bylą iš esmės, įrašytą į „ypatingąjį taktinį“ registrą, vėliau vienos savaitės įrašus, padarytus „remisinių“ bylų registre, galiausiai – pusę pareigūnų registre buvusių bylų⁹².

1764 m. Seime buvo sugriežtinta atsakomybė už veiksmus, kada siekiant įtraukti bylą į įkalintųjų asmenų registrą, būdavo įkalinamas menamas nusikaltėlis – iš tikrųjų niekuo dėtas asmuo arba žmogus, su kuriuo buvo susitarta⁹³. Tokiais atvejais nuo šiol grėsė bausmė už teismo įžeidimą (*poenis pro illusionē sędu*): šešių savaičių kalėjimo bausmė bylininkui ir dviejų byloje stojančiam advokatui. Neįrodęs kaltinimo įkalintam asmeniui turėjo ne tik prarasti ieškinį ir būti įkalintas šešioms savaitėms aukštutiniame bokšte, bet ir dvigubai atlyginti patirtus nuostolius ir išlaidas (jeigu įkalintas asmuo buvo bajoras, tokiu atveju kalėti reikėjo žemutiniame bokšte)⁹⁴. Vis dėlto visos šios sankcijos buvo pavėluotos, kadangi XVIII a. antroje pusėje šio registro įrašai nebeturėjo būti sprendžiami dažniau negu kiti. Norėdami greičiau sulaukti savo bylos nagrinėjimo, bylininkai jau siekdavo „įsirašyti“ į „taktinių“ bylų registrą. 1784 m. Seimas, konstatavęs, jog į „taktinių“ bylų registrą įrašinės civilinio proceso bylos, dar kartą apibrėžė jo turinį, šį kartą šalia saugumo normų pažeidimų atvejų paminėjo ir galimus kaltinimus įgaliotiniams, gynėjams bei

⁸⁹ Ten pat, p. 416. Šiame įstatyme nurodyta tvarka turėjo galioti, kol bus parengtas bendras Abiejų Tautų Respublikos civilinės ir baudžiamosios teisės kodeksas.

⁹⁰ Ten pat, p. 415–416: „Deklaracya o sądach Trybunalskich w Wielkim Xięstwie Litewskim“.

⁹¹ *VL*, t. 10, p. 276–277.

⁹² Ten pat, p. 278.

⁹³ *VL*, t. 7, p. 176: „wzięwszy człowieka czy to na dyfferencyi, czyli na drodze, lub od siebie namó-wionego, o mil kilkadziesiąt przyprowadziwszy, sinistre in contumaciam strony, udaię za kryminalistę“.

⁹⁴ Ten pat, p. 176.

vazniam⁹⁵. Tokiu būdu buvo legalizuota jau įsitvirtinusi praktika bet kuriuo (netgi kitos bylos nagrinėjimo) metu svarstyti fiktyvius kaltinimus išvardintų profesijų atstovams⁹⁶, o kalėjime laikyti įtariamieji tokios teisės neturėjo⁹⁷. Esminės permainos buvo numatytos tik 1792 m. seimo priimtame įstatyme, kuris bylas dėl nusikaltimų mieste, kuriame dirbtų Tribunolas, pavedė išimtinai žemės teismų kompetencijai⁹⁸. Dėl išvardintų priežasčių vienas svarbiausių dalykų buvo užtikrinti, kad bylos būtų įrašinėjamos į joms tinkamus registrus. Tiesa, bausmės už šio principo pažeidimą buvo sugalvotos tik XVIII a. antroje pusėje. 1758 m. „Teisingumo sistemos reformos projektas“ už bylos įrašymą į netinkamą registrą numatė įrašo išbraukimo ir 80 kapų grašių piniginę bausmę, kuri per pusę turėjo tekti teismui ir priešingai proceso šaliai⁹⁹. Tačiau 1764 m. Seime buvo įtvirtinta kitokia nuobaudų sistema: ieškinio praradimas, teismo išlaidų ir priešininko patirtų nuostolių padengimas ir šešių savaičių įkalinimo bausmė¹⁰⁰. Tiesa, praktikoje ieškinio praradimas apskritai netaikytas, o ir kitos sankcijos būdavo skiriamos tik retais atvejais, kadangi registrų sistema visą laiką nebuvo labai preciziškai apibrėžta¹⁰¹. Kai kuriais atvejais tekdavo daryti

⁹⁵ VL, t. 9, p. 22: „same tylko sprawy laesae securitatis judiciorum, y o akcyce wiolencyjne pod sądami, tudziez na zjazdach publicznych stałe, iako tez z plenipotentami, palestrantami y woźnemi“. Analogiškos nuostatos buvo įtvirtintos ir 1792 m. įstatyme (ten pat, t. 9, p. 416: „Regestra nowych wpisów w Izbach oddzielných“), o 1793 m. paminėti ir nauji atvejai – bylos dėl užginčytų seimeliuose įvykusių rinkimų, dėl bajoriškos kilmės įrodymo, dėl neteisingo globos nustatymo, dėl užtariamųjų laiškų rašymo ir jų priėmimo, žr. ten pat, t. 10, 276.

⁹⁶ Žr. A. Stankevič, *op. cit.*, p. 62–66.

⁹⁷ Analogiška situacija buvo ir pirmos instancijos teismuose. Pvz., dėl to Ašmenos pilies teisme byla dėl Jono Starosielskio nužudymo negalėjo būti išnagrinėta daugiau kaip 20 metų, o dėl Mykolo ir Jurgio Starosielskių nužudymo – septynerius metus, žr. VL, t. 8, p. 507. Bylas su įkalintaisiais be eilės leido nagrinėti tik 1793 m. įstatymas, žr. VL, t. 10, p. 276–277.

⁹⁸ VL, t. 9, p. 416.

⁹⁹ LMAVB RS, F. 17–62, l. 8v.

¹⁰⁰ VL, t. 7, p. 177: „Regestra sądowe trybunalskie“. 1792 m. įstatymas už bylos įrašymą į netinkamą registrą, teikimą netinkamai teismo sesijai, taip pat ne pagal LDK Vyriausiojo Tribunolo kompetenciją grasino šešių savaičių kalėjimo bausme, šimto kapų, mokamų priešingai proceso šaliai, ir teisminių išlaidų priteisimu, žr. VL, t. 9, p. 417. Tokia pat bausmė (tiesa, minint konkrečiai netinkamos bylos įrašymą į „remisinių“ bylų registrą atvejį) buvo numatyta ir 1793 m. įstatyme, žr. VL, t. 10, p. 276–277.

¹⁰¹ Štai 1710 m. Tribunolo „Taisyklės“ leido viešajam kaltintojui bylinėtis su rimties teisme nesilaikiusiais bylininkais ir jų įgaliotiniais (agentais) įrašius ieškinį į įkalinusių asmenų arba šaukiamų specialiais šaukimais registrus, žr. *Porządek*, 1710, str. 9. Panašiai buvo ir XVIII a. antroje pusėje: apeliacijos dėl žemesniųjų teismų sprendimų įrašinės ne tik į apeliacinių bylų registrą. 1766 m. įstatymas leido apeliacijas dėl pilies teismuose priimtų sprendimų bylose dėl seimeliuose įvykdytų *tumulty y exorbitancye* įrašinėti į „taktinį“ registrą (VL, t. 7, p. 237: „O appellacyach i winach appellacyinych“). Apeliacijos dėl pakamario teismo sprendimų iki 1784 m. įrašinės į „taktinių“, o vėliau – į „remisinių“ bylų registrus. 1789 m. įstatymas leido apeliacijas dėl sprendimų, kuriuos pilies teismas būtų priėmęs ne

įrašus net keliuose registruose¹⁰². Be to, egzistavo praktika kartu svarstyti su byla susijusius ieškinius, įrašytus į skirtingus registrus. Nors įstatymai¹⁰³ leido tai daryti, tačiau neretai pasitaikė atvejų, kai ieškinių „bendrumas“ būdavo tik menamas¹⁰⁴.

Tuo metu pirmos instancijos bajorų teismuose galiojusi tvarka buvo daug paprastesnė. Tiesa, pirmą kartą šį klausimą įstatymai palietė vėlai, tik 1764 m. Tuo metu žemės ir pilies teismuose leista naudoti dvi bylų registrų knygas: *jeden wszelkich spraw cywilnych, a drugi spraw uczynkowych incarcerationum*¹⁰⁵. Bet jau netrukus buvo įteisintas ir dar vienas registras, į kurį turėjo būti įrašomos kai kurios sutrumpinto proceso (*summarii procesus*) tvarka nagrinėjamos bylos: dėl išvarymo iš valdos, valdos išpirkimo ir negrąžintų paskolų¹⁰⁶. Nuo šiol tokios bylos įgijo ypatingą statusą: nauja tvarka numatė, jog iš pradžių reikės išspręsti visas naujajame registre įrašytas bylas, o vėliau po vieną bylą iš esmės, įrašytą į įkalintųjų asmenų

įstatymais numatytų sesijų metu bylose dėl baudžiamųjų kaltinimų, įrašinėti į specialų „ekstrakadencinį“ registrą, į kurį nuo 1790 m. turėjo būti įrašinėjamos ir apeliacijos dėl civilinių karinių tvarkos komisijų paskelbtų sprendimų, žr. *VL*, t. 9, p. 188.

¹⁰² Kaip mini LDK teismo proceso vadovėlio autorius Tomas Umiastovskis (T. Umiastowski, *op. cit.*, p. 7), bylose su nusikaltusiais valstiečiais ieškinys prieš jų poną turėjo būti įrašomas į paprastą (ordinarinį) registrą, o prieš nusikaltėlius – į įkalintųjų asmenų registrą.

¹⁰³ Šį klausimą apibrėžusi 1726 m. konstitucija leido į vieną bylą įtraukti atsakomuosius ir kitus susijusius ieškinius (pvz., skirtingų kreditorių ieškinius tam pačiam skolininkui), žr. *VL*, t. 6, p. 237: „a competitoribus, ad id negotium Źciągajacych się; które łączyć in unum w czasie prawem opisany, et ex uno o iedną rzecz rozprawować się wolno każdemu“.

¹⁰⁴ Galima paminėti vieną tokį atsitikimą iš 1770 m. LDK Vyriausiojo Tribunolo praktikos: tu metų rugsėjo 7 d. teismo maršalas nurodė spręsti į apeliacijų registrą įrašytą Benedikto Oganovskio ir Gurskių šeimos bylą dėl paveldėjimo. Netrukus advokatai paprašė kartu nagrinėti Vilniaus vyskupo Ignoto Masalskio ieškinį Naugarduko vaivada Juozapui Niesiolovskiui. Savo prašymą jie grindė tuo, jog sprendžiant bylą dėl turto *tamuje się kurs sprawiedliwości*, nes kalėjime laikomas Lenkevičius yra priverstas kęsti vargą. Teismas pirmiausia pasiteiravo, ar su tuo sutinka bylos dalyviai, Oganovskis ir Gurskiai, o šie atsakė, jog ieškinio „prijungimui“ prie bylos nei pritaria, nei tam prieštarauja. Tad sprendimą tuo pat metu spręsti abi šias bylas priėmė teismas. Kaip vaizdžiai pažymėjo šiuos įvykius aprašęs asmuo, I. Masalskio ieškinys prie nagrinėjamos bylos buvo pridėtas „kaip kregždės lizdas prie stogo“. Apie 1770 m. rugsėjo 7 d. Vilniaus vyskupo I. Masalskio ir Naugarduko vaivados J. Niesiolovskio bylos svarstymo metu Tribunole kilusias aistras Abiejų Tautų Respublikos valdovą informavo nežinomas šių įvykių liudininkas, žr. Biblioteka im. ks. Czartoryskich w Krakowie, b. 675, l. 215–216: „Doniesienie moje o awanturach trybunalskich“ [naudotasi Nacionalinėje bibliotekoje Varšuvoje saugomais dokumentų mikrofilmais].

¹⁰⁵ *VL*, t. 7, p. 177: „Regestra w ziemstwach i grodach“.

¹⁰⁶ *VL*, t. 7, p. 236; „Dodanie regestrów ziemstwom i grodom w W. Ks. Litewskim“. Tas pats 1766 m. įstatymas pilies teismui nurodė nagrinėti ir bylas, susijusias su mokesčiais valstybės išdui. Jas leista spręsti kiekvieną dieną rytiniame posėdyje net ir kitos bylos nagrinėjimo metu, žr. ten pat, p. 236. Jos turėjo būti įrašomos į atskirą registrų knygą, žr. ten pat, p. 222–224: „Czopowe, szelężne w W. Ks. L na zniesienie podatków dawnego czopowego i podymnego.“

ir paprastąjį registrą¹⁰⁷. Beje, remdamiesi anksčiau paminėtu 1611 m. įstatymu, žemesnieji teismai visą laiką naudojami ir „taktinių“ bylų registru, tačiau tokia jų teisė buvo traktuojama nevienareikšmiškai¹⁰⁸. Pirmą kartą aiškiai šalia įprasto civilinio ir įkalintųjų asmenų registrų žemės teismams naudotis „taktinių“ bylų registru leido tik 1793 m. įstatymas¹⁰⁹. Fragmentiškas bylų registrų knygų rengimo ir naudojimo reglamentavimas lėmė, jog įvairiose LDK teismuose susiklostydavo specifinės raštvedybos praktikos, kurias turėtų atskleisti tolesni tyrimai.

Apibendrinimas

XVI a. antroje pusėje LDK teismuose atsiradusios bylų registrų knygos buvo naudojamos iki pat valstybės žlugimo. Jos ne tik informavo teismą apie teikiamą bylą ir nustatė jos nagrinėjimo eilę, bet atliko ir kitas funkcijas: naudotos procesiniams veiksams byloje žymėti, taip pat padėjo apskaičiuoti kai kurias teismo pajamas. Seniausios išlikusios LDK Vyriausiojo Tribunolo bylų registrų knygos siekia XVII a. vidurį. Jau tuo metu knygos sudarinėtos dviem identiškais egzemplioriais, be to, jau buvo nusistovėjusi ir įrašų juose struktūra – nuo byloje įteikto šaukimo buvo nurašoma informacija apie bylos dalyvius (ieškovų ir atsakovų vardai, pavardės bei šių asmenų turimos pareigos arba titulai). Tokia tvarka faktiškai išliko iki pat XVIII a. pabaigos, iš svarbesnių pokyčių galima paminėti įrašų skaičiaus puslapyje mažėjimą.

Įstatymai tik fragmentiškai apibrėžė bylų registrų knygų rengimo ir naudojimo tvarką, neretai įtvirtindami jau susiklosčiusią praktiką. Nustatytų reikalavimų buvo

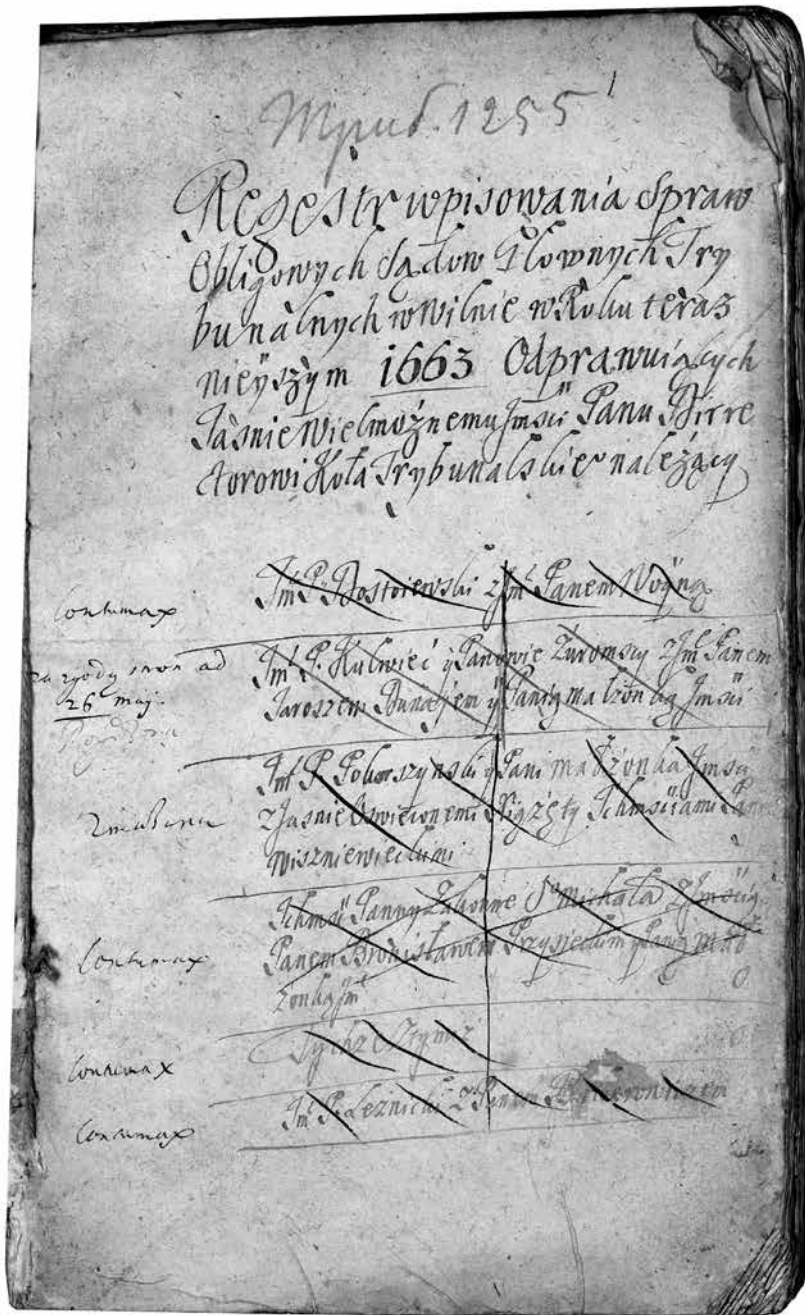
¹⁰⁷ Dar kartą ši tvarka paaiškinta 1776 m. Tuomet nurodyta, jog kalbant apie sutrumpinto proceso tvarka nagrinėjamų bylų registrą, turima omenyje visus vienos sesijos įrašus, žr. *VL*, t. 8, p. 572: „Objaśnienie ordynacyi registrów sądowych“.

¹⁰⁸ Štai 1784 m. vasario 10 d. Nuolatinė Taryba, paprašyta paaiškinti Lietuvos bajorų užklausą dėl „taktinio“ bylų registro naudojimo, paskelbė rezoliuciją, kurioje minėjo, jog žemesnieji teismai savo praktikoje naudoja „taktinį“ registrą, ir tą daryti leido, žr. *Zbior rezolucyi Rady Nieustaiqcey potrzebnych do wiadomosci juryzdykcyi sądowych y obywatelow oboyga narodow od Seymu 1782 do Seymu 1784 roku zebrany*, Warszawa, 1786, p. 89–90 (rezoliucija nr. 278). Tačiau jau po metų, užklausus, ar pirmos instancijos teismai gali naudotis LDK Vyriausiajam Tribunalui 1784 m. įstatymu suteiktu „ypatinguoju taktiniu“ registru, Nuolatinė Taryba atsakė neigiamai, savo poziciją pagrindė tuo, jog šie „neturi ir taktinio bylų registro“, žr. *Zbior rezolucyi Rady Nieustaiqcey potrzebnych do wiadomosci juryzdykcyi sądowych y obywatelow oboyga narodow od Seymu 1784 do Seymu 1786 roku zebrany*, Warszawa, 1788, p. 143 (1785 m. gegužės 27 d. rezoliucija nr. 97).

¹⁰⁹ *VL*, t. 10, p. 304: „O sprawach i regestrach w sądach ziemskich“. Nuo šiol teismas turėjo spręsti iš eilės bylas, įrašytas į civilinį registrą, o esant būtinybei bet kuriuo metu imtis „taktiniame“ arba įkalintųjų asmenų registre įrašytos bylos.

laikomasi ne visada, be to, pasitaikė ir neteisėtų bylininkų ir raštinės darbuotojų veiksmų, kuriais siekta paspartinti konkrečios bylos nagrinėjimą. Vienas svarbiausių veiksmų užkardant neteisėtas veikas ir piktnaudžiavimus buvo 1764 m. priimtas įstatymas, įpareigojęs raštines periodiškai skelbti į bylų registrų knygas įrašytų ieškinių sąrašus.

Bylų registrų knygos turėjo užtikrinti įstatymuose (pirmiausiai TLS) įtvirtintų bylų nagrinėjimo principų laikymąsi. Nuo pat LDK Vyriausiojo Tribunolo įkūrimo 1581 m. iki 1726 m. teismas konkrečiu laiku (apibrėžiamu savaitėmis) turėjo, laikydamasis įsirašymo į registrą eilės, spręsti konkrečioje vaivadijoje ar pavieta gyvenusių bajorų bylas. Tačiau jau XVII a. bylos pradėtos skirstyti pagal jų pobūdį, proceso pakopą ar šaukimo į teismą būdą bei įrašinėti į specialiai joms parengtas registrų knygas. Vis dėlto racionalios jų naudojimo ir derinimo tarpusavyje tvarkos nei tuo metu, nei vėliau sukurta nebuvo. 1726–1764 m. bylų registrų naudojimas buvo susietas su savaitės dienomis, o XVIII a. antroje pusėje veikė „vienos iš esmės išnagrinėtos bylos“ principas. Kai kurių registrų išskyrimas iš bendros jų naudojimo sistemos leido atsirasti negerovėms, kurios smarkiai paveikė LDK Vyriausiojo Tribunolo galimybes efektyviai spręsti apeliacijas ir bylas su įkalintais asmenimis.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo 1663 m. bylų dėl skolų (LVIA, f. SA, b. 1487, l. 1), 1703 m. (ten pat, b. 993, l. 1), 1743 m. (ten pat, b. 1076, l. 175) ir 1790 m. (ten pat, b. 1121, l. 1) „remisinių“ bylų registrų knygų pirmieji puslapiai

Regestra Remissyjn
Roku 1790 Maja 1 Dnia
Za Laski

Wojt. Pawła Butkany na Obczyngu w
a Piora

Wojt. Jana Jpohowskiego Senniciowicza Podkolegu
w Grodnie Spozadony

Roku 1790. Maja 1 Dnia
Dnia 11. Maja 1790. Wojt. Dow = WPP. Karimier Stuple Ciapin
mowitow na przesly WPP. Ali Sharbrih Witt = Pottgo
Czapinskiemu Skarty Hucyng
Poleg
Wojt. Regatrow w Pisoru Tom = WPP. Janowi Chorazim
Znany syok przytaczany jow. tskor. Anttoniemu Kutzm
cedant — In jow. sadako po Karolowi Porucz = Witt = Pttgo
Kotowu siabk miazj WPP. Dow. Dowmarittom tudziez stradne
mowitow w Poytomnisi Ple = jowi Samuytowi
w podante WPP. Szabaka Dwo-
rzyniu Skad del. a Moll. Szepin.
WPP. wchelpni Ple. podante Witt. Porupemosa Durd. Skat
del. w Poradku roznaczeni sadu otkolegney. Komitad. Hucyng
na rozporzami Detrick Komarittleg przy WPP. Jurefa Boran
fi rskleg Komad Ptt. Orpanstleg w WPP. podate 1790.
WPP. 29. dni porowanego przy stry a Pelafia wnie-
dionego a popala. ony nastanie Kataliny ad Kom. Katar
w dajimpe donisjorych ad WPP. WPP. del. na rozporzami
Detrick Komad w jure datur. pomimionego da a Pelowan
regu ad Kom. Katar. potrzebny z naydujac na omg
de Prezidenta WPP. Mikodaji Chrapomietleg WPP. pod
WPP. Orpanstleg a da Kom. dawow WPP. Dom. Kom. or
Orpanstleg WPP. Kom. or 22. del. jow. del. Katar. miazj
Lomackiego WPP. or 22. del. WPP. Szabaka Mergon'a Orpan
vide folio 22. del.

RECORD KEEPING OF THE SUPREME TRIBUNAL
OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA:
CASE REGISTRATION BOOKS

Adam Stankevič

Summary

The article analysed case registration books of the Supreme Tribunal of the GDL in the 16th-18th century, their structure, development, and the main issues relating to the use of these books in court practice. The oldest surviving register books date back to the mid-17th century. At that time the structure of the records had already become well-established – each page contained a brief entry at the right-hand-side corner, offering data on the parties to the proceedings (names of claimants and defendants, positions held by them or their titles) which were copied from the writ of summons of the case. This structure of each entry remained unchanged until the very end of the 18th century. The case registration books not only informed the court about the considered cases and set the order of their hearing, but also performed other functions, for example, the proceedings of the case and the court rulings were recorded there. The laws only fragmentally provided for the keeping and use of registration books, usually the corresponding requirements were only introduced in order to prevent the misconduct of litigants and clerical staff. In order to organize the work of the court more efficiently, the registration books were started to be categorised according to the nature of the cases, however, the rational way of their use was not devised. Meanwhile, the fact that some of the registration books were singled out from the common system of use led to their wrongdoings, which had a strong negative effect on the efficacy of the GDL Supreme Court and affected the Supreme Court's ability to effectively deal with appeals and other important cases.